

MEHDİ BAYAT İLE II. ULUSLARARASI KÜLTÜR KONGRESİ ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ

Âdem TERZİ

-Sayın Mehdi Bayat, öncelikle biraz kendinizden söz eder misiniz?

-1952’de Kerkük’e bağlı Tuzhurmatu ilçesinde doğdum. İlkokul, ortaokul ve liseyi orada bitirdikten sonra Bağdat’ta Edebiyat Fakültesini bitirdim, 1973-1974’te. Sonra bir zaman memurluk yaptım. Öğretmenlik de yaptım. Şimdi resmî bir görevim yok. Araştırmacılık yapıyorum.

-Hangi alanlarda yoğunlaşıyor araştırmalarınız?

-Edebiyat alanında. Edebiyatın her dalında. Özellikle de eski Türk edebiyatı ve Azerbaycan edebiyatı. Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan edebiyatları üzerine.

-Kongre’ye bunlardan hangisiyle katıldınız?

-Bu Kongre’ye Fuzuli’yle ilgili bir bildiriyle katıldım: “Fuzuli’ye Dair Yeni Bilgiler”. Özellikle doğum yeri ve ailesiyle ilgili yeni bilgiler içeriyor bildiri. Şimdiye kadar Fuzuli’nin ailesine değinilmemiş. Yani bu konu boş-

lukta. Kimse bunu ele almamış, ışık tutmamış. Sadece ben araştırdım bu konuyu. Fuzuli'nin ailesi kimdir ve nerededir.

-Bu konuda bize de bilgi verebilir misiniz?

-Fuzuli Irak'ta dünyaya gelmiş, Irak'ta yaşamış ve Irak'ta vefat etmiştir. Hayatı Irak'ın dört vilayetinde geçmiştir. Bağdat, Hille, Kerbela ve Necef. Ben bu yerleri iyi biliyorum, gitmişim. Yani Fuzuli Irak dışına çıkmıyor. Irak'ın dışında bir yere gitmiyor. Ne Türkiye'ye ne İran'a. Hiçbir yere gitmemiştir.

-Öyle mi?

-Hiçbir yere gitmemiştir. Fuzuli Bayat aşiretine mensuptur. Bayat aşireti geniş bir alana yayılmıştır. Bayat aşireti Irak'ta da var, Suriye'de de var, Azerbaycan'da da var, İran'da da var, Halep'te de var. Bunlar Oğuzlar'ın bir kolundandır. Bayat aşiretinden bir aile var. Bu ailenin adı Karenas. Karenaslılar denir bunlara. Bu Karenaslılar Bayat aşiretindedir. Bunlar Güney Azerbaycan'dan Irak'a ilk gelişlerinde Kut vilayetine yerleşirler. Bayat Kalası derler, Irak'ın Güneyine düşer. Bağdat'a mesafe olarak takriben 200 kilometre kadardır. Kut vilayetinde. Kutul İmare Arabî derler oralara. Karenaslılar o Kut vilayetine yerleştiler. Kut'ta bir Türk aşireti var, Araplaşmış. Türkler Oğuzdur, Araplar onlara Guz derler; Elguz. Şimdi bir aşiret var, büyük bir aşiret. Kut'ta yaşar, Elguzi derler onlara da. Zamanla onlar da Araplaşmış. Onlar yavaş yavaş Hille'ye gelirler. Hille'ye yerleşirler. Fuzuli Hille'de dünyaya gelir. Orada Havze adı verilen din okulu vardı. Bu okulda filozoflar, edebiyatçılar, müfessirler ve hadis âlimleri yetişiyordu. Fuzuli de orada, o Havze'de öğrenim görmüş ve *Matlau'l İtikad* kitabını orada yazmıştır. Felsefi bir kitaptır. Zaten Havze'de ağırlıklı olarak felsefe okutulurdu.

Sonra Karenaslılardan bir bölümü Bayat aşiretinin merkezi olan Tuzhurmatu ilçesine gelirler. Tuzhurmatu ilçesinin garbine düşen bir bölgede bir köy kurarlar. 20 kilometre kadar batısına düşer Turhurmatu'nun. Bir bölümü de gider Musul'a.

Ben İran'a gittim, İran'da Tebriz civarında Meraga adlı bir yer var. Meraga ilçesi. Orada da Karenaslıları gördüm. Karenaslı diye bir köy var o ilçede. Bir de Urumiye şehrinin yakınında Huy ilçesi var. Huy'da da gene Karenaslılar var. Fuzuli Hille'de yaşayan Bayatlardandır. Fuzuli bir müddet sonra Necef'e gitti. Oradan da Kerbela'ya döndü. Hayatının son dönemlerinde burada Hazreti Hüseyin'in mezarındaki mumları yakardı.

Bazı Arap kaynaklarına göre Fuzuli iki muasır devlet döneminde yaşadı. Safaviler ve Osmanlılar döneminde yaşadı.

Fuzuli bir zaman Şah İsmail Safavi'nin şairiydi. Şah İsmail Safavi'nin de iki cilt divanı var. Şiirde mahlası Hatayi. Şah İsmail Safavi ya otuz sekiz sene yaşadı ya otuz altı sene yaşadı. Bu otuz sekiz senede veya otuz altı senede onun her işi, kârı yani her şeyi savaş idi. Savaşta iki cilt divan yazılmaz. Belki de Fuzuli, Şah İsmail'in şiirlerini gözden geçirip kendisi yazmıştır.

-Böyle mi düşünüyorsunuz?

-Evet öyle düşünüyorum. Sonra yine Arap kaynaklarına göre bir gün Kanuni Sultan Süleyman Kerbela'ya gelir. Fuzuli'yi Hazreti Hüseyin'in mezarında âbid olarak bulur. Allah'a ibadet ediyor yani. İbadeti sırasında sultanı tanımıyormuş gibi davranır Fuzuli. Sultan "Sen neden bana saygı göstermiyorsun? Seni cezalandıracağım." der Fuzuli'ye. O da "Bir anda iki sultana itaat olunmaz. Şimdi benim sultanım da senin sultanın da Hazreti Hüseyin'dir. Dışarıya çıkınca sen benim sultanımsın." diye cevap verir.

-Çok güzel.

-Bu cevap sultanın çok hoşuna gider. "Benden ne istersen söyle. Ben senin için yaparım." der. O da kendisi için hiçbir şey istemediğini ama Fırat Nehri'nden Kerbela'ya bir kanal kazılmasını, ziyaretçilerinin menfaati için Kerbela'ya su getirilmesini istediğini söyler. Bu kanal kazılır ve kanalın da adı Fuzuli Arkı olur.

Geçen sene Kerbela'da Fuzuli için bir festival düzenledik. Büyük bir festival. İki günlük. Gençlik Bakanı benim dostumdu. Ona dedim o da Başbakanla konuştu ve bir festival düzenledik Kerbela'da. Her yere Fuzuli'nin resimlerini astık herkese de duyurduk.

-Fuzuli adına Irak'ta düzenlenen ilk festival miydi bu?

-Yok. 1994'te Bağdat'ta bir tane yapıldı. Bu ikinci.

-Peki tekrarı olacak mı?

-Bilmiyorum. Irak'ta hele biraz güvenlik tam olarak sağlansın da. O zaman devam ederse inşallah Türkiye'den çok kimse davet edeceğiz.

-Uluslararası olacak yani?

-Uluslararası tabii.

-Benim şu dikkatimi çekti, önemli bir şey söylediniz Hatayi'nin divanı Fuzuli'nin olabilir dediniz. Peki Hatayi'nin divanında sizin bu yönde dikkatinizi çeken, Fuzuli'nin diline, üslubuna yönelik işaretler, göstergeler var mı?

-Tabii. Fuzuli şiirlerini Osmanlıca yazmadı. Osmanlıca lehçe de değildi. Sadece bir dil idi. Farsça, Arapça ve Türkçeden oluşan. Bir de bunun terkipleri bambaşkaydı. Bir örnek verelim; mesela “Bağdatlı Muhammet Hille’de mütemekkindir.” ifadesinde geçen Arapça “mütemekkin” “paralı” demektir. Ama Osmanlıcada “meskun” anlamında kullanılmıştır. Yani “orada yaşıyor, yerleşmiş” anlamında. Özel bir dil Osmanlıca. Osmanlıca’yı anlamak için üç dilin özelliğini bilmek gerekir. Fuzuli’nin dili Osmanlıca değildi. Azeri dilinde yazmış idi. Şah İsmail Safavî’nin de yazdığı aynı dil. Şah İsmail Safavî’nin şiirleri birbirine çok benzemiyor. Üslup bakımından. Her şairin bir üslubu var, bir dili var. Eleştirmenler böyle söylerler. Şiir insandır yani. O insan nasılsa şiiri de öyledir derler. Şah İsmail’in şiirlerini Fuzuli belki gözden geçirmiş. Şah İsmail bir şeyler yazmışsa da, görüşümü bildirdiğim üzere, Fuzuli bunları yeniden yazmıştır.

-Bu konuda bir bildiri, bir eser, bir kitap hazırladınız mı?

-Bu konu üzerine birçok makale, bir de kitap yazdım. Arapça. Bilirsiniz ben çoğu yazılarımı Arapça yazarım. Türkçe de yazarım.

-Arapça da yazıyorsunuz?

-Çoğunu Arapça yazdım. Neden Arapça yazıyorum, Araplara Türklerin kültürünü, şiirini, edebiyatını tanıtmak için. Fuzuli’ye dair yazdım, Nesimi’ye dair yazdım. Azerbaycan şairleriyle ilgili yazdım. Mesela Şehriyar’la ilgili çok yazdım. Tebriz’e gittim, Bakü’ye gittim. Birçok şehir gördüm. Ben Şehriyar’a dair uzun bir yazı yazdım. Arapların önemli, çok meşhur bir gazeteleri var. Körfez’de Katar’da çıkar. Arap Katar gazetesi. Orada yayımladım Şehriyar’a dair bu yazımı.

-Bir konu daha dikkatimi çekti. Fuzuli Irak’tan hiç çıkmadı dediniz. Peki Osmanlı topraklarında, Türkiye’de bu kadar sevilmesinin, yaygınlaşmasının sizce sebebi nedir?

-Fuzuli hayatında o kadar şanslı değildi. Fuzuli’nin babasının Hille’de müftü olduğunu söylüyorlar. Öyle yazıyorlar. Ama ben buna katılmıyorum. Fuzuli fakir bir hayat yaşadı. Bir şeyi yok idi. Yoksul idi. Eğer babası Hille’de müftü olmuş olsaydı ondan Fuzuli’ye emeklilik maaşı intikal ederdi. Osmanlı Miras Yasası’na göre babasından kendisine bu maaş intikal ederdi. Ama Fuzuli bildiğiniz gibi sekiz akçe için Şikayetname’sini yazdı. Ona Kanuni Sultan Süleyman sekiz akçe maaş bağlamıştı. Ama bu maaş kesilince meşhur Şikayetname’sini yazdı.

Bu yoksulluğuna rağmen Fuzuli’nin şiirleri zengindir. Belagat bakımından, aruz bakımından, ilim bakımından zengindir. Böyle olunca da şiirleri her yere yayıldı. Bizzat kendisi götürmedi ama başkaları götürdü. Türkiye’ye, Azerbaycan’a ve daha başka her yere. Örneğin Azeriler Fuzuli’nin dili Azeri dili olduğu için onu kendilerinden sayarlar.

-Evet orada da bir sahiplenme var.

-Tabii. Ben gittiğimde Bakü’de onun heykelini gördüm. Fuzuli heykeli dikilmişti orada. Ama Fuzuli sadece Irak’ta yaşamıştır. Kendisi de söylüyor bunu. “Mevlidim, menşeim Irak-ı Araptır” yazıyor. “Irak’ta doğmuşum ve menşeim de Irak’tadır.” diyor. 1555’te Kerbela’da doğmuştur.

-Peki Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi’nin ilkinde katıldınız mı?

-Katılmadım.

-Ama ülkemizde yapılan benzer etkinliklere katıldığınız biliyoruz. Kayseri’de Türk Dil Kurumu ve Erciyes Üniversitesi iş birliğiyle gerçekleştirilen “Irak Türkmen Türkçesi Çalıştayı”na katıldınız örneğin. Oradan tanıyoruz sizi.

-Ona da katıldım. Türkiye’de dört toplantıya katıldım şimdiye kadar.

-Türk Dil Kurumunun düzenlediği kurultaylara da katıldınız.

-Sonra Atatürk Kültür Merkezinin düzenlediği bir etkinliğe katıldım. Orada “Çağdaş Irak Arap Şiirinde İstanbul” başlıklı bir bildiri sundum.

-Bu da ilginç bir konuymuş.

-Sonra bir de “Çağdaş Mısır Arap Şiirinde İstanbul” başlıklı bir bildiri sundum. Mısır’da bir şair var, adı Ahmet Şevki. Arap şairlerinin kralı yani. Ahmet Şevki’nin dört yüz cilt divanı var. Birinci divandaki on sekiz kaside Türkler hakkında yazılmıştır. Ahmet Şevki çok büyük şairdir. Arapların en büyük şairidir. O Türkleri erdem bakımından çok seviyor. Atatürk’ü de Arapların Halit bin Velid’ine benzetiyor.

-Irakta Fuzuli’den başka divan edebiyatı alanında ürün veren önemli şairler var mı? Varsa onlar hakkında da çalışmalarınız bulunuyor mu?

-Fuzuli’den önceki dönemde Nesimi vardı. Nesimi de Irak’ta yaşadı. Nesimi Irak edebiyatının temel taşıdır. Nesimi’den önce şair görmemişizdir, işitmemişizdir. Sadece Nesimi vardı. Nesimi’den sonra Fuzuli geldi. Nesimi tasavvuf ehli bir şairdi.

Nesimi Hurufî bir şairdi. Fazlullah Naimi’nin müridiydi. Nesimi’nin derisini yüzdüler. Halep’te. Onun da bir hikâyesi var. Nesimi Timurlenk zamanında yaşadı. Nesimi’nin düşmanları vardı. İngiliz yazar Nicholson’ın *Abbasi Tarihi* adlı bir kitabı var. Arapçaya bir profesör tarafından çevrildi: Agâh Safa Hulusi. Safa Hulusi Türktür. Irak Türklerindedir. Çok büyük bir âlim idi. Oxford’da öğretim üyesiydi. Londra’da vefat etti. Elham suresini bir kâğıda yazıp Nesimi’nin ayakkabısına diktirmişler. Haberi olmadan. Sonra şeyhülislama “Bu kâfirdir!” demişler. Ayakkabısını sökünce de Kur’an ayetlerini bulmuşlar. Bir kısmı “böyle değildir” diyor. Bir genç Nesimi’nin şiirini oku-

yordu. O gence idam hükmü verilir. İdam hükmü verilince Nesimi yerinden kalkar, “O şiir benimdir, bu gencin değil!” der. Onun için Nesimi idam edilir. Bir rivayet daha var. Bir fetva çıkarılır, Nesimi’nin derisini baştan ayağa kadar yüzünler diye. Nesimi’nin derisi yüzülürken bir damla kanı o fetvayı veren müftünün parmağına sıçrar. Müftüye derler ki “Senin fetvan vardı. Sen demiştin ki bunun kanı o kadar haramdır, nereye düşse orayı kesmek lazım. Şimdi senin parmağını kesmek lazım gelir.” O zaman da müftü demiştir ki “Nesne gerekmez. Birazdır, yıkamayla gider.” Nesimi de o zaman bıçak altında söyler ki: “Zahidin bir parmağın kessen dönüp Hak’tan kaçır, gör bu gerçek âşığı ser-pa soyarlar ağlamaz.”

Yani bizim şiirimizin temeli Nesimi’den başlar. Nesimi’den sonra Fuzuli gelir. Sonra da Fazlı. Fazlı da yerlerin tarihini yazardı. Bağdat’ta çok Türk camisi var. Mesela Bağdat’ın bir semtinde Cam-el Muradiye var. Sultan Murad yaptırmıştır. Bunun inşasına dair şiirler yazmıştır Fazlı. Benim de gördüğüm Türkçe bir şiirin altında “Fazlı” yazmaktadır.

-Günümüzde de gazel, kaside gibi divan şiirine ait türlerde şiir yazan şairleriniz var mı?

-Yakın zamana kadar çok vardı. Osman Mazlum vardı, aruzla yazardı. Osman Mazlum çok meşhur idi Bağdat’ta. Şairlerin çoğu öyleydi. O çizgide yürüdüler. Sonra Hasan Gören vardı, Mehmet Sadık vardı. Çok şair vardı. Ama bunlar vefat ettiler. Birisi otuz sene önce, birisi yirmi sene önce, birisi on beş sene önce. Şimdi divan şiiri yazan yoktur, herkes serbest şiir yazıyor.

-Biliyorsunuz bizde de divan şiiri önemli yerlere gelmişti ama son dönemde Yahya Kemal Beyatlı aruzla yazdı. Güçlü şiirler çıkardı. Ondan sonra yine aruzla yazanlar oldu ama Yahya Kemal kadar güçlü şairler çıkmadı.

-Aruzla şiir yazmak güçtür biraz. Şimdi gençler düz yazı tarzında şiirler yazıyorlar.

-Irak’ta da böyle mi durum? Günümüzde?

-Evet öyle. Şiir yazan çoktur ama. Fuad Köprülü saz şairlerini edebiyatçılardan ayırırdı. Bizde de hoyratlar var. O, dörtlüğe girer. Dörtlükle şiir yazmak çok zor değildir. Onun için dörtlük yazan çoktur. Şimdi bizde o dörtlüklerle yazanlar ayrıldı edebiyattan. Yani şiir başka, o dörtlük başka.

-Peki o alanda, halk edebiyatı alanında güçlü ozanlar, güçlü şiir söyleyenler var mı?

-Vardı. Halk edebiyatında bundan önce iki büyük şairimiz vardı, Mustafa Gökkaya ve Nasih Bezirgân. Bundan otuz beş sene önce İstanbul’da bir arkadaşımız bunlara dair bir doktora tezi hazırladı. Allah rahmet etsin adı Hidayet

Kemal Bedri idi. Hidayet Kemal Bayatlı adıyla yazardı. Türkiye’de yaşadı, Türkiye’de vefat etti. Edirne’de defnedildi.

Halk edebiyatı türlerinde şiir yazarlar şimdi de var bizde. Bunlardan en önemlisi Şemsettin Türkmenoğlu’dur. Kendisi Kayseri’de düzenlenen Irak Türkmen Türkçesi Çalıştayı’na katılmıştı.

-Şu anda hazırlık aşamasında olan bir çalışmanız var mı?

-Ben sadece Irak edebiyatı üzerinde çalışmıyorum. Cengiz Aytmatov üzerine yazılar yazdım, Mahmud Kâşgari üzerine yazılar yazdım, Şehriyar üzerine yazdım mesela. Şimdi bu yazılarımı bir araya getirdim. Kitap hâlinde yayımlanmak üzere basımevindedir.

-Sadece Fuzuli değil, Türk dünyasının diğer edebî kişilikleri üzerine de çalışmalarınız var o zaman.

-Evet. Hem sadece araştırmalarım kitabi bilgilere de dayanmıyor. Örneğin yaşayan biri üzerine araştırma yapıyorsam gidip onu mutlaka bulurum. Örneğin Şehriyar’ın memleketine gidiyorum. Herkese Şehriyar’ı soruyorum. Ak-rabalarına, dostlarına, yakınlarına... Ondan sonra bir şeyler yazıyorum. Yani orijinal olsun istiyorum. Cengiz Aytmatov ile ilgili çalışırken de öyle yaptım.

Aziz Nesin üzerine de yazdım. Kendisiyle yetmişli yıllarda Bağdat’ta görüştük. Türkmen Edebiyatçılar Birliği vardı o zaman Bağdat’ta. Kendisini davet ettik. Oturduk, konuştuk kendisiyle. Ama o zaman rejim çok kötü bir rejim idi. Kendisi Kerkük’ü görmek istedi. Yanına verilen mihmandarlar devletin adamlarıydı. Irak’tan giderken güzel bir kitap yazdı: *Dünya Kazan Ben Keççe*. İçinde bizlerden de söz etmiştir. Adımız açık açık geçmese de bellidir. Şahsen bir güldürücüyü. Yazıları mizahi olduğu kadar kendisi de öyleydi. Biz onu Kербela’ya da götürdük. Her yeri gezdirdik.

-Son olarak, Türk Dil Kurumu ve Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü iş birliğiyle düzenlenen Türk Dünyası Kültür Kongresi hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Gerek katılımcılar, gerek düzenleyiciler açısından.

-Böyle bir kongreye ben ayakla da olsa gelirim.

-Yürüyerek bile gelirim diyorsunuz.

-Yürüme de olsa gelirim. Niçin biliyor musunuz, burada ben dünya Türklerini görüyorum. Bir zaman biz kapalıydık. Dışarı çıkmak yasaktı. Hiçbir hak hukukumuz yoktu. Şimdi şükür olsun Allah’a. Uygur Türklerini de görüyorum, Kazak Türklerini de görüyorum... Tuva’dan gelen var. İştmediğimiz yerlerden gelenler var. Şimdi Tuva’da sorsan Irak Türklerini belki bilmezler de. Şimdi bana davetler geliyor. Mesela burada Başkurtistan’dan davet aldım. Her yerden geliyor. Kâşgar’dan geliyor. Sağ olsun bu kongreyi başaranlar, özellikle hocamız Fikret Bey.

-Yani tekrarı olursa yine geleceksiniz.

-İnşallah. Kısmet olursa her zaman geliriz. Şimdi ben bu Kongre'den sonra Azerbaycan Slavien Üniversitesine davetliyim ayın üçünden sekizine kadar. Buradan oraya gideceğim. Orada "Haydar Babaya Selam Destanı'nın Irak Türkmenlerinde Yankıları" başlıklı bir bildiri sunacağım.

-Kongre'de şu ana kadar dinlediğiniz bildirilerden ilginizi çeken oldu mu?

-Ali Şir Nevai üzerine sunulan bir bildiri çok ilgimi çekti ve bildiri sonrasında ben de görüşlerimi aktardım.

-Bize vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederim. Başka kongrelerde, kurultaylarda görüşmek dileğiyle...